

tajuaa oman elämänsä vähäisen merkityksen tässä suuressa kierrossa:

Putoa vain vankkureista. Rattaat vain pyörivät, täysi vauhti ja rähinä on aina päällä. Olet jäänyt ja unhoitettu. Jälkeen jääpi savujuova, sen junan, jota sanotaan elämäksi, matkatessa halki iankaikkisuuden tasangon (IJIV: 13).

Hetki, jolloin Herneisen isäntä tajuaa selkeästi ihmiselämän katoavaisuuden, jää lyhyeksi: ajatukset kääntyvät kiireesti taloudellisiin asioihin, omaisuuteen, rahaan, velkaan. Iankaikkisuuteen liittyvät mietteet jäävät ajalliseen liittyvien varjoon. Silmä on myös löytänyt saattojoukosta nuoren kauniin puodinpitäjän, Lyyli Kaislan. Taitavasti, alusta alkaen, Haanpää rakentaa ajallisten ja iankaikkisten välistä jännitettä.

”Kirkkomaalla”-aloituslukuun sisältyy useita viittauksia Raamattuun. Ajatus ”viimeisen päivän ylösnousemuskuhinoista” on niistä vain yksi mutta merkittävä teoksen yleisen tematiikan kannalta, vaikka siihen ei tutkimuksessa ole kiinnitetty huomiota. Teosta on tulkittu paljolti yhteiskunnallisesti, ilmestymisajankohtansa poliittisten vastakohtaisuuksien ja ongelmien esityksenä ja modernisaation tuottamien uusien haasteiden kuvauksena (esim. Karkama 1985: 155–158 ja Sallamaa 1996: 98–99), eikä suotta: kysymys on yhteiskunnallisesta, ajankohtaisista ja avoimen poliittisista kannanottoista sisältävästä romaanista, ja ilmestymisajankohtaa edeltäneet suuret taloudelliset-sosiaaliset myllerrykset luovat sille realistisen, suorastaan dokumentaarisen ilmeen. Romaanin alaotsikko, ”Romaani talonpojan sortumisesta”, on toisin sanoen syytä ottaa tulkinnassa huomioon. Mutta tasoja on muitakin kuin yhteiskunnallinen, kuten Haanpään teksteissä yleensäkin.

Toisekseen: viittaukset ajankohdan tapahtumiin (yleismaailmallinen talouspula, talonpoikien köyhtyminen ja pakkohuutokauppojen runsaus, lapuanliike ja kyyditykset) eivät itsessään tee romaanista ”yhteiskunnallista todistuskappaletta” tai ”lahjomattoman todellisuuden kuvastinta”, kuten sitä aikalaisvastaanotossa luonnehdittiin (sit. Koivisto 1998: 98). Ne ovat vasta sitä materiaalia, josta eri kirjailijat luovat keskenään erilaisia kuvauksia. On siis tutkittava sitä, miten Haanpää on materiaalinsa järjestänyt, ”millä tavoin juuri tämä yksilö on ongelmat esittänyt ja etsinyt niihin vastauksia”, kuten Aarne Kinnunen asian muotoili juuri Haanpään kohdalla (1982: 324). Miettiä sopii, mitkä ovat ne tekstin keinot, joista romaanin yhteiskunnalliset ja poliittiset lauseet muodostuvat. Pohdinnan arvoista on sekin, miten tekstin yhteiskunnallinen ja poliittinen taso jäsentyy suhteessa tekstin eksistentiaaliseen tasoon, suhteessa niihin kysymyksiin, jotka hautajaisten kirjoittamana askarruttavat hetken jopa ”vöyrään talon” juurevaa isäntää.

Romaaniin kymmeniinkin *Raamattu*-viittauksiin on tutkimuksessa kiinnitetty huomiota: Juhani Koivisto on väitöskirjassaan (1998) ja eräässä artikkelissaan (2002) tutkinut juuri *Isäntien* ja *Raamatun* välistä dialogia, mutta romaanin alkuluvun merkitys ja sen tärkeät intertekstuaaliset kytkennät ovat häneltä kuitenkin jääneet havaitsematta tai

Koivisto osoittaa, miten romaanin yhteydet muutamiin varsin tunnettuihin raamatun kertomuksiin ovat vahvasti rakentamassa teemaa häviöön menemisestä ja omaisuuden menettämisestä (1998: 157, passim.).

Jopi Herneisen nimi viittaa *Raamatun* Jobiin, joka menetti paitsi lapsensa myös koko omaisuutensa.⁴ *Isäntien* Jopi menettää hänkin omaisuutensa ja tietyllä tavalla myös poikansa, jotka ovat suuntautuneet muualle kuin pitämään sukutaloa pystyssä. Raamatullisesta esikuvastaan poiketen *Isäntien* Jopi menettää puolisonsa ja lopulta myös henkisen tasapainonsa jopa siinä määrin, että syyllistyy veritekkoon. Toisin kuin *Raamatun* Jobilla menetykset ovat lopullisia ja peruuttamattomia; uutta alkua uudelta pohjalta ei tule. Tarinan lopun toivottomuutta kehystää juoppohulluuden oire, ”tyhjäsen” nauru sekä kevätsade, joka normaalissa tilanteessa antaisi toiveita paremmasta: ”Eikä sateen kuiskaava ääni kertonut vanhalle talonpojalle mitään iloisia asioita, ei mitään toivorikkaita seikkoja siementämisestä ja maankasvuista” (IJIV: 183).

Koivisto näyttää (1998: 168–169), miten omaisuuden menettäminen toistuu myös Esa Herneisen tarinassa. Raamatullinen nimi kytkee hahmon Eesauhun, joka myi esikoisuutensa veljelleen hernekeitosta (1. Moos. 25: 29–34). Tähän kertomukseen myös romaanin kertoja viittaa suoraan: ”Esikoisoikeudet ovat menneet hernerokasta” (IJIV: 120). Romaani ylipäättään ”käyttää hyväkseen” *Raamattua* paikoin alleviivaavasti. Painokkaaksi ja selkeäksi intertekstiksi näyttäytyy myös valitus kansan vaellus Egyptistä luvattua maata kohti. Romaanissa viitataan Egyptin heinäsiirkoihin (IJIV: 84), korpivaelluksen ”pilvi- ja tulenpatsaisiin” (IJIV: 61), ”todistuksen majaan” ja taivaasta satavaan mannaan (IJIV: 128–129), vaskikäärme-episodiin (IJIV: 138) jne. (ks. myös Koivisto 1998: 154–157). Korpivaellus-kytkentä ei kuitenkaan rakenna häviön ja rappion tematiikkaa vaan liittyy ajankohdan kristillis-isänmaalliseen ryhtiliikkeeseen, jonka uskonnollisävytteistä retoriikkaa romaanissa ironisoidaan terävästi.

Aprami Kaira – köyhien, syntisten ja puutteellisten ystävä

Talonpojan köyhtyminen ja talonpoikaisen elämäntavan rappio (”itsenäisen talonpojan häviämisprosessin alkuhistoria”, kuten Haanpää itse sanoo) kiihtyvän modernisaation puristuksessa on vain osa romaanin rikasta tematiikkaa. Haanpään työsuunnitelmasta käy ilmi, että lähtökohtana koko romaanille oli sanomalehtiutinen, joka koski nuoren myyjättären murhaa. Haanpää kaavaili romaania, jossa aihe olisi eroottis-psykologinen, mutta jossa ”yksilöt ja tämä yksilöllinen teko olisivat vain näennäisesti etualalla” (Haanpää 1976: 253–254). Suunnitelmiin tulevat seuraavassa vaiheessa mukaan myös ”tuhon odotukset” ja ”rappion ja tuhon tunnelmat” (mt: 264–265). Merkille pantavaa myös on, että romaani alkaa syksystä ja päättyy kevääseen: päähenkilön elämä kiertyy vaimon kuoleman jälkeen aina vain synkempään suuntaan, kohti maata ja pimeyttä. Kevään tulo ei kuitenkaan käännä suuntaa – päinvastoin. Lopun toivottomuudelle ja

Aprami Kaira kuunteli sitä [papin hautajaispuhetta] loukostaan ja hänen suunsa mutruili arvostelevasti. Jotakin sellaista, että niin siunataan jo täällä ajassa suvut, joilla on oikea kristillinen pohja. Hyvä kartano, tavaroita ja karjaa, lapsia ja palvelijoita. Kuinka kaunis oli ollut katsoa, kun tämä veljessarja ja sukukunta oli yhteisymmärryksessä tullut Herran eteen...

Aprami Kaira muistaa tämän. Herneiset olivat jonkin tapauksen vuoksi koonneet koko suuren sukunsa ja menneet ehtoolliselle oikein joukolla. Mutta kansan eteenhän he silloin tulivat näyttämään, kuinka tässä rikkaat, komeat ja arvossapidetyt esiintyvät. Katsokaa yhteinen kansa päältä! Perkuli! Se oli näytös kertakaikkiaan ja synti jumalan edessä. Nyt tuo ammattikristitty vielä ylistää sellaista synniksi luontuvaa parateerausta. (IJIV: 19–20.)

Kertoja sanoo Kairasta, että tämä on ”jyrkästi epäuskoinen mies”, jonka kirkkain elämänohje on ”yksi maailma kerrallaan” (IJIV: 107). Kaira nimittäin ajattelee, että jos kuitenkin oli olemassa ikuisuus, hän ”kestäisi kyllä sen minkä toisetkin”. Vesa Karosen mielestä Kaira muistuttaa Haanpään kirjailijaa *Noitaympyrän* esipuheessa, miestä, joka ”ei usko mihinkään”: ”Aprami Kairan henkilöahmoa ei tarvitse samastaa kirjailijaan, mutta Kairaa kuvatessaan Haanpää esittää vapauden ehdoksi riippumattomuuden.” Karosen mukaan Kairan henkilöahmo heijastaa kirjailijan poikkeusasemaa; hän voi ikään kuin muista riippumattomana liikkua tarkkailemassa eri ryhmiin kuuluvien ihmisten toimintaa. (Karonen 1985: 138–139.) Myös Kalervo Toiviainen aistii Kairan kannanotoissa Haanpään oman äänen: ”Hänellä on Haanpään ääni ja hän on se kloveni, joka tulee irtistelemään pyhiin tilaisuuksiin, sankaripatsaiden paljastuksiin ja metsäherrojen juominkeihin” (1996: 314).

Aprami Kairakin on kuitenkin monitahoinen, jopa ristiriitainen hahmo. Hän on toisaalta muista riippumaton tarkkailija, toisaalta susiturkissaan viihtyvä itsetyytyväinen kuljeskelija:

Oli hyvä elää, ajatteli hän. Oli hyvä katsastaa ihmisten touhua, kuten hyönteisten hyörintää. Jos tulisi liian suuri mullistus, jos hänet aiottaisiin vetää vielä kerran hyörintään, taisteluun, niin hän pakenisi. Pako on helppo. Hänellä olisi kyllä luontoa katsoa muutama sekunti mustaan pyssyn silmään.

Silloin olisi ainakin yksi maailma eletty. Ja jos olisi olemassa ikuisuus, niin Aprami Kaira kestäisi kyllä sen minkä toisetkin.

Kuten tyytyväinen naurahdus narahteli lumi hänen anturainsa alla. (IJIV: 114–115.)

Asenteessa on omahyväisyyttä ja ylpeyttä, uhoakin; Kaira ei ole yksiselitteinen sankarihahmo, vaikka köyhiä puolustaakin. Tässä romaanissa ei ylipäätään ole sankareita eikä läpeensä hyviä ihmisiä, jollei sellaisiksi lasketa ilman omaa ääntä tai näkökulmaa jääviä maan hiljaisia.

”Aaprahamin helmassa lohdutusta ja hoivaa”

Aprami Kairan nimi on herättänyt jonkin verran kiinnostusta. Eino Kauppinen mukaan sukunimen voi katsoa liittyvän Kairanmaahan, joksi Haanpään kotiseutua ja hä-

nen ”kirjallista kuvausaluettaan” on nimitetty (1966: 7). Kauppisen mukaan *Isäntien* ensimmäinen luku on lähtenyt samasta juuresta kuin *Lauma*-kokoelman ”Riitakaija”-novelli (Haanpää 1937: 14–17).⁵ Novellissa Aprami Kairan tapainen, köyhistä oloista ponnistanut mies kertoo minä-muodossa köyhän, hupsuna ja huorana pidetyn vanhan naisen tarinan ja sen, miten hän järjesti tälle komeat hautajaiset omaa huonoa omaatuntoaan rauhoittaakseen ja myös muiden kiusaksi. Kauppisen mielestä Aprami Kaira on ”Haanpään tuotannon tunnettuja kriittisiä ja filosofoivia sivustakatsojia” (1966: 7).

Aprami-etunimi ei näytä kiinnostaneen Koivistoa, vaikka hän on muuten kiinnittänyt huomiota raamatullisiin nimiin. Syy voi olla siinä, että hahmon yhteyksiä *Vanhan testamentin* Aabraham-kertomukseen ei ole osoitettavissa; Aprami Kaira on kyllä lähtenyt maastansa ja isänsä kodista kauas vieraaseen maahan, mutta palannut sitten takaisin toisin kuin *Raamatun* Aabraham, joka lähti kohti luvattua maata sinne lopullisesti jäädäkseen. Molemmat ovat rikkaita, mutta raamatullisesta kaimastaan poiketen Aprami ei usko mihinkään tai kehenkään eikä toteuta mitään missiota.

Aabraham (tai Abraham, kuten nimi Haanpään käyttämässä ns. *Vanhassa kirkko-raamatussa* kuuluu), juutalaisen kansan kantaisä, on kuitenkin niin merkittävä hahmo, että hän heittää ”varjonsa” koko *Raamatun* suuren kertomuksen ylitse. *Uudessa testamentissa* hänet mainitaan yhdeksässä eri kirjassa kaikkiaan kymmeniä kertoja. Muun muassa Jeesus kiistelee juutalaisten kanssa Aabrahamista. Hän sanoo eläneensä jo ennen Aabrahamin syntymää, mikä saa juutalaiset raivoihinsa ja nämä ovat vähällä kivitää hänet (Joh. 8: 31–59).

Aprami Kairan etunimi kytkeekin hänet nimenomaan lyhyeen kertomukseen *Uudessa testamentissa*, jossa patriarkka Aabraham esiintyy tuonpuoleisessa, perillä Jumalan valtakunnassa ja aivan tiettyssä tehtävässä. Luukkaan evankeliumissa Jeesus kertoo tapauksen, jossa ovat mukana nimeltä mainitsematon rikas mies, köyhä Latsarus ja Abraham:

Oli yksi rikas mies, joka vaatetti itsensä purppuralla ja kalliilla liinavaatteilla, ja eli joka päivä ilossa herkkullisesti.

Oli myös kerjääjä, nimeltä Latsarus, joka makasi hänen ovensa edessä täynnänsä paisumia,

Ja pyysi ravittaa niistä muruista, jotka rikkaan pöydältä putosivat; mutta koirat myös tulivat ja nuolivat hänen paisumansa.

Niin tapahtui, että kerjääjä kuoli ja vietiin enkeleiltä Abrahamin helmaan: niin kuoli myös rikas ja haudattiin.

Ja kun hän helvetissä vaivassa oli, nosti hän silmänsä ja näki Abrahamin taampana ja Latsaruksen hänen helmassansa. (Luuk. 16: 19–23.)⁶

Kertomus jatkuu niin, että rikas mies huutaa Abrahamilta armoa: hän pyytää tätä lähettämään Latsaruksen kastamaan sormenpäänsä veteen ja jäädyttämään hänen kieltään, koska hänellä on niin kova vaiva ”tässä liekissä”. Abraham muistuttaa kuitenkin,

miten rikas sai hyvän osansa jo elämänsä aikana ja miten Latsaruksen osalle tuli vain paha: ”Mutta nyt hän lohdutetaan, ja sinä vaivataan.” Abraham kertoo myös helvetin (uudemmissa käännöksissä ”tuonelan”) kahdesta osastosta, joiden välille ei myönnetä kulkulupaa: ”Ja paitsi kaikkia näitä on meidän ja teidän välillä suuri juopa kiinnitetty, että ne, jotka tahtovat täältä sinne teidän tykönnä mennä, ei he voi, eikä sieltäkään tännekään tulla.” Tällöin rikas mies pyytää, että Abraham lähettäisi Latsaruksen hänen isänsä kotiin varoittamaan hänen viittä veljeään, etteivät nämä vain joutuisi samaan vaivanpaikkaan. Abraham sanoo, että ovathan heillä Mooses ja profetat, ”kuulkoot niitä”. Rikas mies kuitenkin ehdottaa, että jos kuitenkin ”joku kuolleista menis heidän tykönsä, niin he parannuksen tekisivät”. Abraham vastaa, että elleivät he Moosesta ja profettojakaan kuule, niin ”he ei myös usko, jos joku kuolleista nousis ylös”. (Luuk 19: 25–31.)

Romaanin alun ”Kirkkomaalla”-luvussa Aprami Kaira saa raamatullisen kaimansa roolin ottaessaan osaa köyhän, halveksitun ja syntiseksi leimatun Riitakaisan hautajaisiin: hän ikään kuin sulkee Riitakaisan helmaansa osoittaakseen hänelle kunnioitusta ja toisaalta protestoidakseen pappien ja hyväosaisten tekopyhyttä. Hänelle näiden kristilliseltä näyttävät toimet ovat pelkkää näytöstä – hän leimaa ne suoranaiseksi synniksi Jumalan edessä.

Evankeliumikertomus on *Isäntien* alkutilanteen kantavana pohjarakenteena, vaikka ilmiäsi onkin kovin toisenlainen kuin pohjatekstissä: romaanissa molemmat vainajat ovat naisia ja ”Abrahamin helmakin” tämänpuolinen, ajallinen. Kuitenkin Riitakaisan elämäntilanne muistuttaa suuresti Latsaruksen tilannetta. Hänkin on ikään kuin maannut vaivoissaan rikkaiden oven edessä; hänhän on ollut ”herrasväkien ja talollisten likaisten vaatteiden ja lattaiin pesijä” ja häntä on ”pidetty likaisena ja huonona” (IJIV: 5). Iso Herneisen kärsivänä puolena ei myöskään ole tuonelaan joutunut vainaja vaan haudan tälle puolelle jäänyt rikas leski, jonka päälle kaikki vaivat ja onnettomuudet nyt kasaantuvat.

”Abrahamin helma” esiintyy Haanpäällä jo aiemminkin, varhaisessa ”Vanha emäntä” -novellissa. Siinä kertoja kuvailee vanhan ja katkeroituneen emännän hurskastelevia mietteitä, miten tämä ajattelee ”maailman pahuutta, kuinka siinä oikeuden yrtit kuoleutuvat ja vääryyden vesat ovat rehevät, ja ajattelee sitäkin, että kohta hän täältä erkane ja saa Aaprahamin helmassa lohdutusta ja hoivaa...” (Haanpää 1927: 56–57).⁷ Raamatullinen kuva esiintyy tässä alkuperäisessä uskonnollisessa merkityksessä, mutta novellin maailmassa se ironisoituu, koska se esiintyy itseään vanhurskaana pitävän ihmisen ylevänä turvapaikkana. *Isännissä* Abrahamin helma on tämänpuolinen: rikkaiden ja tekopyhien arvostelija avaa sylinsä köyhälle – ainakin symbolisesti.

sitä toistuvasti (ainakin kymmenen kertaa) läpi tuotantonsa ensimmäisistä novelleista (1925: 67) viimeisiin, postuumisti julkaistuihin teksteihin saakka (1954/1980: 390a). Se liittyy huolettomaan ja taloudellisesti turvattuun elämään – itsetyytyväiseen yltykyläisyyteen. Ylipäättään Haanpään teksteissä esiintyy yllättävänkin paljon raamatunlauseita joko sellaisenaan, hieman muunneltuna tai aivan käänteisessä muodossa ironisoidussa sitä, miten kristittyinä itseään pitävät haluavat vastoin evankeliumien opetusta ”kiinnittä[ä] sydäntänsä katoavaan tavaraan” (Haanpää 1954/1980b: 271).

Monessa kohdin myös viitataan raamatunlauseisiin, joissa rikkaita ja hyväosaisia varoitetaan kovin sanoin. Esimerkiksi ”Pulamies”-vuoropuheluissa, jotka toivat Haanpäälle sakkotuomion (Karonen 1985: 123–127), siteerataan mm. profeetta Aamosta: ”[–]sentähden, että te köyhää sorratte, ja otatte häneltä suuret kuormat jyviä, ei pidä teidän niissä huoneissa asuman jotka te vuojonkivistä rakentaneet olette...” (Haanpää 1934/1980: 387). Samoin siteerataan Jaakobin kovia sanoja rikkaita kohtaan:

Katso työmiesten palkka, jotka teidän maakuntanne elon niittäneet ovat, jotka petoksella teiltä pidätetty on huutaa: ja elonleikkaajien parut ja huudot ovat tulleet Herran Zebaotin korville. Te olette herkussa eläneet... (mt: 388).¹⁰

Veijo Meri on kiinnittänyt huomiota Haanpään tapaan käyttää klisheitä, instituutioiden kieltä, lakikieltä, uskonnonharjoituksen ja kasvatuksen käsitteitä:

Vaikutus on ilahduttava ja tuhoisa. Aapisen ja Raamatun käsitteet ovat kova-kuorisimpia ja mielessä lujimmin, koska ne on nuijittu päähän semmoisinaan toistaen koulussa ja seurakunnassa. Niiden vapaa käyttö räjäyttelee repeämiä instituutioiden seiniin ja lukijan ajatusrakennelmien sokkeloihin. (1974/1986: 161).

Haanpään tekstien yhteiskuntakritiikki syntyy monesti vanhoja tekstejä uudenaikaisesti sijoittaen ja siteeraten, merkityssiirtymien – ylipäättään vakiintuneita kielenkäytönmuotoja sabotoimalla. ”Pulamies”-puheenvuoroissa Raamattua siteerataan hyvin vanhatestamentillisessä hengessä, profeettojen yhteiskuntakriittistä tendenssiä noudattaen ja tietenkin hyödyntäen. Kirjeessään Erkki Valalle Haanpää luettelee tarkasti raamatunkohdat, joita pahennusta herättäneessä ja sakkotuomioon johtaneessa tekstissä on siteerattu ja sanoo:

Jos nämä raamatunlauseet katsotaan kiihottaviksi ja rikollisiksi kansanmiehen suussa tai heidän elämänsä ja ajatuksiaan kuvaavissa kaunokirjallisissa tuotteissa, niin eivätkö ne ole sitä myöskin itse raamatussa! (Haanpää 2005: 142).

”Rajoja ja juopia on välillämme”

Isännistä löytyy koiran lisäksi myös toinen kiinnostava motiivi, joka vahvistaa romaanin yhteyttä rikas mies ja Latsarus -kertomukseen ja siten rikastaa tulkintaa (Ben-Porat

pilkkaa Kailaan hurmahenkistä runoa:

Herrat ja opettajat soittlevat kuolleitten luilla, jotta korvamme terottuisi kuulemaan rajantakaisten orjuuden ja kurjuuden huokaukset, jotta silmämme näkisi, kuinka heidät karkoitetaan konnuiltaan. Mutta täällä kuulostaa kruununvoudin vasaranpauke talonpojan nurkkajuurissa vain hauskalta pakkasnapseelta [--](IJIV: 144.)

Isännät ja isäntien varjot -romaanin yhteiskunnallinen ja poliittinen taso rakentuu pitkälti dialogeista eri henkilöiden välillä, paikoin jonkin henkilön ajatusen ja havaintojen referoinnin kautta. Juopa köyhien ja rikkaiden välillä samoin kuin railo isänmaallisten ja isänmaallisiksi leimattujen kesken hahmottuu näissä puheissa ja mietteissä. Jokainen henkilö katsoo maailmaa omasta näkökulmastaan, senhetkisten tarpeittensa ja pulmiensa värittämin linsssein. 1930-luvun pula-aika levittäytyykin lukijan eteen hyvin kirjavana ja monitahoisena. Esa Herneinen ja Aprami Kaira näkevät yhteiskunnallisen kehityksen selkeimmin eivätkä pelkää omalta kannaltaan, koska ovat siirtyneet yhteiskunnallisesta asemasta toiseen: Esa Herneinen rikkaan talon perijästä köyhäksi työmieheksi, Aprami Kaira köyhästä rikkaaksi ja riippumattomaksi. Romaanin luoma yhteiskunnallis-poliittinen kuva suomalaisesta todellisuudesta ei kuitenkaan jää hajanaiseksi erilaisten näkökulmien leikiksi, koska kokonaiskuvaa ohjaavat ja kannattelevat vankat myyttiset pohjarakenteet, joista aivan keskeinen on juuri kertomus rikkaasta miehestä ja Lasaruksesta.

Äänet kaukaa toisesta maailmasta

Aarne Kinnunen pohtii *Raamatun* merkitystä Haanpään tuotannossa ja kiteyttää sen merkityksen näin:

'Raamattu' on Haanpään kerronnan toinen ääni, kertojan käsikirja, ei kertomisen taidossa – se on erikseen – vaan kommentoitavan viisauden ja uskonnon käsikirjana, sekä kohteena (pilkka, riensaus, iva, ironia kaikissa asteissaan) että aseena tekopyhiä vastaan. (Kinnunen 1982: 46–47.)

Kinnunen painottaa, miten Haanpään kuvaama yhteisö on 'Raamatun' läpituokema (mt: 41) ja miten useat henkilöt Haanpään tuotannossa miettivät syvästi uskonnollisia asioita (mt: 46).¹¹ Sanottu sopii *Isäntiin* ja siinä kuvattuihin henkilöihin. *Raamattu* on todellakin kertojan käsikirja, joskin muihinkin kanonisoituihin teksteihin viitataan ("Saarijärven Paavo", "Jaakko Ilkka"). *Raamattu* on teos, jossa puhutaan myös näkymättömästä maailmasta, toisesta todellisuudesta. Haanpään kertoja ei ota suoraan kantaa transsendenttiin todellisuuteen, mutta mielenkiintoisella tavalla romaanissa kuitenkin vihjataan toistuvasti näkymättömään, toiseen maailmaan, josta tulevia "ääniä" henkilöt yrittävät tulkita.

Jo romaanin alkukuvassa hautajaissaattueen hevosen hirnahdus on "kuten ylpeä,

myös olevaista varten”: ”Jo tämä murheitten laakso oli sen arvoinen, että hengenmiehenkin sopi sitä muovailla, muovailla mieleisekseen” (IJIV: 9). Romaanin maailmassa ”ammattiuskovainenkaan” (Haanpään termi) ei ota todesta *Raamatun* sanoja vaan keskittyy kaikella tarmollaan murheitten laakson pintaremonttiin. Ylipäättään kenenkään romaanin henkilöistä ei kerrota odottavan ylösnousemusta ja viimeistä tuomiota eli oikeudenmukaisuuden lopullista voittoa. Onko tämä myös sisäistekijän kanta?

Kinnusen mukaan kirjailijan kanta uskontoon on selkeä: ”Hän ei usko jumaliin, olivatpa nämä mitä tasoa tahansa” (1982: 261). Lasse Koskela sanoo asian suoremmin: kirjailija Haanpää oli katsomukseltaan ”vakaumuksellinen epäkristitty” (1990: 73). Koivistokin puhuu Haanpään ateismista (2002: 166). Tutkijat eivät ehkä puhu kirjailija Haanpäästä vaan hänen teksteihinsä koodatusta näkemyksestä.¹² Arviot ovat silti varsin yksiniitisiä. Selvää on, että Haanpään romaaneissa ja novelleissa arvostellaan ja pilkataan kirkkoa, pappeja ja uskovaisuudellaan elämöiviä ihmisiä. Onko kyse ohjelmallisesta ateismista, Jumalan kieltämisestä, on toinen asia.

Haanpään fiktiiviset tekstit ovat monipohjaisia, monimielisiä, lopullisten totuuksien sanomista vältteviä. Aarne Kinnunen nimittää Haanpäättä ”suuren kontrastin kirjailijaksi”, joka kuvaa loputtomasti, miten ”ihminen kokee ruman ja pahan elämyksen pysyvästi kauniissa ja puhtaassa maailmassa” (1985: 324). Kinnunen tulkitsee Haanpäättä niin, että ”ruman ja kauniin, toden ja epätoden, väärän ja oikean ristiriita ei koskaan ratkea” (mt: 326). Haanpäättä voi tietysti lukea täysin immanentisti, mutta muitakin mahdollisuuksia on. Kinnunen muistuttaa, miten Haanpään yhteydessä myös ”selkeä voi joka kohdassa olla vihjaava” (mp.). Toisaalta Jumala on poissa, toisaalta hän ei kuitenkaan ole kaukana.

Haanpäällä on aina kaksi maailmaa, joiden välille ei ole vahvistettu niin suurta juopaa, etteikö toisen maailman äänet voisi joskus aavistaa tai jopa kuulla. *Isännät ja isäntien varjot* luo synkän ja pessimistisen kuvan tästä käsin kosketeltavasta maailmasta: oikeus ei tapahdu ja köyhäkin saa kunnioitusta vasta kuolemansa jälkeen ja silloinkin ehkä vain jonkun yksityisajattelijan päähänpiston ansioista. Kuitenkin romaani antaa vihjeen myös siitä mahdollisuudesta, että on toinenkin maailma, jossa näkyvän maailman huudot ja kyselyt kuullaan, ja että siellä, Abrahamin helmassa, köyhä ja puutteellinen saa lopulta oikeutta, kunnioitusta ja lohdutusta. Romaanin alkukuvaan kätkeytyvä *Raamattu*-alluusio ikään kuin aktivoi tämänkin tulkintamahdollisuuden. Kaksista hautajaisista alkavasta ja julmaan tappoon päättyvästä synkästä tarinasta avautuu myös vertikaalinen ulottuvuus.

Lähteet

Kaunokirjallisuus

HAANPÄÄ, PENTTI 1925: *Maantietä pitkin*. Porvoo: WSOY.

HAANPÄÄ, PENTTI 1927: *Tuuli käy heidän ylitseen*. Kertomuksia. Porvoo: WSOY.

HAANPÄÄ, PENTTI 1933/1980: Oiva Peltomaa, pula ja pieni rautatieasema lakealla maalla. *Kootut teokset 3*. Toinen painos. Helsinki: Otava.

HAANPÄÄ, PENTTI 1934/1980: Pulamiehet lähtevät liikkeelle. *Kootut teokset 3*. Toinen painos. Helsinki: Otava.

HAANPÄÄ, PENTTI 1935: *Isännät ja isäntien varjot. Romaani talonpojan sortumisesta*. Helsinki: Kirjailijain kustannusliike. (IJIV)

HAANPÄÄ, PENTTI 1937: *Lauma*. Kertomuksia. Jyväskylä – Helsinki: Gummerus.

HAANPÄÄ, PENTTI 1954/1980A: Korpraali Isolinnun papinsäkki. *Kootut teokset 8*. Toinen painos. Helsinki: Otava.

HAANPÄÄ, PENTTI 1954/1980B: Rouva Aalholm sairastaa. *Kootut teokset 8*. Toinen painos. Helsinki: Otava.

HAANPÄÄ, PENTTI 1976: *Muistinmerkintöjä vuosilta 1925–1939*. Helsinki: Otava.

HAANPÄÄ, PENTTI 2005: *Kirjeet*. Toim. Vesa Karonen ja Esko Viirret. Helsinki: Otava.

Tutkimuskirjallisuus

BEN-PORAT, ZIVA 1976: The Poetics of Literary Allusion. *PTL* 1/1976, s. 105–128.

Biblia, se on: Koko Pyhä Raamattu. 1776/1852-käännös (ns. Vanha Kirkkoraamattu). Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys. (1961)

BIEDERMANN, HANS 1989/2003: *Suuri symbolikirja*. Seitsemäs painos. Alkuteos: *Knaurs Lexikon der Symbole*. Suom. ja toim. Pentti Lempiäinen. Helsinki: WSOY.

KAILAS, UUNO 1932/1977: *Runoja*. Yhdestoista painos. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY.

KARKAMA, PERTTI 1985: *Impivaara ja yhteiskunta*. Oulu: Pohjoinen.

KARONEN, VESA 1985: *Haanpään elämä*. Helsinki: SKS.

KAUPPINEN, EINO 1966: *Pentti Haanpää 1. Nuori Pentti Haanpää 1905–1930*. Helsinki: Otava.

KINNUNEN, AARNE 1982: *Haanpään pitkät varjot. Pentti Haanpään kertomataiteesta*. Helsinki: Otava

KOIVISTO, JUHANI 1998: *Leipää huudamme ja kiviä annetaan. Pentti Haanpään 30-luvun teosten kytkentöjä aikansa diskursseihin, todellisuuteen ja Raamattuun*. Helsinki: SKS.

KOIVISTO, JUHANI 2002: Kirkonvastustajan kirjakulta. *Raamattu Pentti Haanpään tuotannossa. Raamattu suomalaisessa kirjallisuudessa. Kaunis tarina ja Jumalan keksintö*. Toim. Hannes Sihvo ja Jyrki Nummi. 2. korjattu painos. Helsinki: Yliopistopaino.

KOSKELA, LASSE 1990: *Suomalaisia kirjailijoita Jöns Buddesta Hannu Ahoon*. Helsinki:

